

(əvvəli ötən sayımızda)

E.ç. II minilliyin ortalarında Babilin cənubunda dəniz sahilli əraziləri ayrı-ayrılıqda öz müstəqil dövlətlərini yaratdılar kassilə işğal dövründə. Bu dövlət özünü Kardunias adlandırdı. Bu ad kassilə adı ola bilər, çünki, adın axırındakı "aş" sonluğu kassilə dilində ölkə deməkdir. Coğrafi baxımdan o "Dəniz ölkəsi" deməkdir. Fars körfəzi sahilindəki bu ölkə assurlar tərəfindən də "Kəldi ölkəsi" adlanırdı. Bu ərazi kəldi və ya xaldilərə məxsus idi. Kassilə öncə Kalduiş ölkəsində möhkəmlənmiş və burdan Babilə hücum etmişdilər. (Hugo Winkler. 1892, Səh. 87)

Assuriya kralı Sanheherib (e.ç. 705-681) öz annalarında dağların cəsur xalqı olan kassilərə qarşı hərbi yürüşündən, onların Bit-Qubatti, Bit-Kilamzax, Xar-Dişbi və Xar-xar kimi şəhər qalalarını ələ keçirərək çoxlu at və digər heyvan sürülərini ələ keçirdiyini və xərac aldığı yazır. (Delitzsch F. 1884, Səh. 4)

Delitzin adlarını qeyd etdiyi Qubatti və Xarxar/Qarqar Azərbaycanda qədim yaşayış məskənləridir.

Makedoniyalı İsgəndər Əhəmənilərə qarşı müharibədə Daranı təqib edərkən Zaqros dağlarında yaşayan kassilərlə də mübarizə aparmalı olmuşdur. Tarixçi Diador cəsir döyüşü və mahir oxatan kimi səciyyələndirdiyi kassilərin Midiya dağlarında uksilərlə qonşuluqda yaşadıklarını və İsgəndərin qoşununa böyük tələfatlar verdiklərini yazır. Dağlarda 40 gün davam edən döyüşdə kassilərlə qalib gələ bilməyən İsgəndər Əhəməni qoşununu təqib etməyə davam etməsinə izn vermələri üçün kassilərə barışıq təklif etmiş və tabe olacaqları təqdirdə onlara qarşı savaşı durduracağına söz vermişdir. (Delitzsch F. 1884, Səh. 2)

Yuxarıda Şərqi qədim tarixini tədqiq edən görkəmli assuroloqların, tarixçilərin, arxeoloq və etnoloqların Kassilərin ilkin vətəni, onların dil nümunələri, miqrasiyası və Orta Asiyadan gələrək yerləşdikləri Ön Asiya ərazilərində yaratdıqları və yüz illərlə davam edən dövlətləri haqqında fikirləri ilə tanışlıq bu qədim qüdrətli xalqın türk etnosuna mənsub olduqları və məskunlaşdığı əsas ərazinin Azərbaycan olduğu haqqında qəti fikir yürütməyə imkan verir.

Aratta

Aratta Mesopotamiyanın mixi yazılı mənbələrində adı çəkilən qədim dövlətlərindədir. Aratta ölkəsi haqqında əsas məlumatlar Sumer dastan və əfsanələrində, Assuriya kitabələrində əks olunmuşdur.

Aratta dövləti ilə Sumer arasın-

haqqındakı mifə əsaslanaraq Arattanın Urmiyə gölü yaxınlığında Hurum dağlarında (hurum-kur-raka)-yerləşdiyini və bu dağların sonradan hurrilərin vətəni olduğu fikrini irəli sürmüşdür. (Kramer S. 1963. Səh. 275)

Kooper Arattanın təxminən qədim Elamdan şərqdə indiki İrannın mərkəzi ərazilərində yerləşdiyini yazır. Ora lazurit-lacivərd ticarətində olduqca önəmli rol oynayırdı. Aratta adı ümumiyyətlə varlı və zəngin dağlıq bir yer kimi təqdim

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

dakı münasibətlər e.ç. III minilliyin əvvəllərinə aid "En-Merkar və Aratta hökmdarı", "En-Merkar və En-Sukuşsiranna", "En-Merkar və Luqalbanda", "Luqalbanda və Hurum dağı" adlı dörd Sumer dastanında öz əksini tapmışdır.

Arattanın yerləşdiyi ərazinin

müəyyən olunması tarixçilər arasında müəyyən mübahisə və müzakirələrə səbəb olmuşdur. Aratta haqqında bəhs edən Kramer sumer dastanlarında Sumerin Xəzər dənizi tərəfdə yerləşən Aratta dövləti ilə qeyri-adi dərəcədə sıx bağlı olduğunu və bu bağlılığın onların həmin ərazidən gəldikləri haqqında fikirlər doğurduğunu yazır. Onların dilləri də aqlütinativ quruluşa malik olmaqla Ural-altay dillərinə bənzəməkdədir. (Kramer S. 1963. Səh. 42)

Sumer dastanlarında verilən bilgiler Arattanın Azərbaycan ərazisində yerləşdiyini sübut edir. Bu dastanları tərcümə və tədqiq etmiş dünyanın böyük Sumeroloqlarından biri Kramer ordakı dəlillərə əsasən Arattanın Urmiyə gölünün güneyində yerləşmiş olduğu fikrini müdafiə edir. Kramer Luqalbanda

və təsəvvür olunur. Aratta və Sumer arasında yaxın münasibətlər mövcud idi və hətta tanrıları da eyni idi. Arattalılar sumer adları daşıyırlar. Aratta dastanında Urukun (Unuq) və Sumerin hökmdarı Enmerkar öz şəhərini və bütün Sumeri qiymətli daşlar və metallardan ibarət əşyalarla bəzəmək istəyir. Sumerdə mövcud olmayan bütün bunlar isə dağların arxasında yerləşən Aratta şəhərindədir.

Unuqun göndərdiyi qasid Arattaya 7 dağ üzərindən keçib getməlidir. Dağlar dastanda hökmdar taxtı kimi təəcəssüm olunur və onun üzərində Tanrıça İnanna oturmuşdur. Dastanda sumerlər üçün ifadə olunan "qarabaşlar" epiteti bir ideoloji səciyyə daşıyır. Tanrı obrazında təəcəssüm olunan Sumer krallarının epiteti "xalqın çobanı"

idi. Qarabaş qoyun sürüsü timsalındakı xalq özçoban-krallarının himayəsi və qayğısı altında həyat sürürdü. (Herman Vanistiphout, 2003, Səh. 49)

Sumerlər inanırdılar ki, yeraltı dünyaya giriş Zaqros dağlarından şərqdə günəşin çıxdığı ərazidədir. Onların miflərinə görə yeraltı dünyanın yerləşdiyi Kur tanrıların ziyarət etdikləri və hakimiyyət-kutu almaq istədikləri müqəddəs yer Zaqrosdan şərq tərəfdə yerləşən dağlıq ərazidir. (Jeremy Black and Anthony Green. 1998 Səh. 114) Həmin dağlıq ərazini onlar Aratta adlandırdılar. Sumer tanrıçası Nisibaya həsr olunmuş himndə deyilir ki, Tanrı Enki lacivərdən yapılmış E-zaqin məbədinə Nisibanın səncamına verdi.

Persiyaya köçərək orda məskunlaşdıqları fikrini irəli sürür.

Ermənilər tarixdəki saxtakarlıqlarını davam etdirərək Arattanın ilk erməni dövləti adlandırdılar.

Avropa arxeoloq və assuroloqları Daniel Pott başda olmaqla Jiroft mədəniyyətini mixi mətnlərdə Elamin şərqində yerləşdiyi qeyd olunan və e.ç. III minilliyə aid şəhər dövləti Marhaşi və ya Varahşa ilə eyniləşdirirlər. Sumerin Adab şəhərinin ensisi Luqalannemudaya aid lövhədə Arattanın və Elamin Quti ölkəsinin güneyində yerləşdiyi yazılmışdır. Elamin şərqində dağlıq ərazidə yerləşən Varahşanın ziynət əşyaları, xüsusən də qiymətli daşlarla zəngin olması Sumer hökmdarlarının diqqətini cəlb edirdi. Frankfurt Marhaşi adını Marqiana ilə eyniləşdirirdi.

Tədqiqatçılar Marhaşi mədəniyyətinin Elam, Okus uyqarlığı və Xarappa mədəniyyəti arasında əlaqələndirici funksiyasını yerinə yetirdiyi fikrindədirlər.

Assuriya kralı II Sarqon (e.ç. 722-705) şərq ölkələrinə hərbi yürüşü zamanı Manna ərazisindəki Rappa və Aratta ölkəsinin dağlarındakı çayların üzərindən asanlıqla keçərək maneələri dəf etdiyini öz zəfər kitabəsində təsvir edir. (Thureau Dangin. 1912, Səh. 9)

II Sarqonun kitabəsi də Arattanın Azərbaycanın Urmiyə gölü ətrafında mövcud olmuş Manna ölkəsində yerləşdiyini sübut edir.

Assuroloq Turea Danqin məntidə aratta. ki adının oxunuşunu Arattu kimi yazır. Sözü kökü Arat və ya Arat/Arta olub, tu akkad dilində Elamtu, Subartu adlarında olduğu kimi yer və ölkə bildirir.

Azərbaycanın Elam və Qədim Şərq tarixi üzrə dünya şöhrətli tarixçisi Yusif Yusifov da, Kramer kimi Aratta ölkəsinin Azərbaycanda Urmiyə gölü ətrafında yerləşdiyini elmi dəlillər əsasında sübut edir. Yusif Yusifovun müəllifi olduğu "Qədim Şərq tarixi" və "Azərbaycan tarixi" kitablarında Arattanın tarixi dolğun şəkildə öz əksini tapmışdır. Urmiyə gölü hövzəsi tarixi ədəbiyyatda Mesopotamiya adlanan İkiçayarasının şimal-şərqində yerləşirdi. Buraya Azərbaycanın Araz çayından güneydə olan torpaqları daxil idi. E.ç. III minillikdə Urmiyə gölü hövzəsində tayfa ittifaqları dövlət halında birləşməyə başladı. İkiçayarasının bu ərazilə siyasi və iqtisadi əlaqələri sumer-akkad mixi yazı mətnlərində əks olunmuşdur. Bu qaynaqlar Aratta ölkəsi, kuti, lullubi, su, turukku tayfaları haqqında bəhs edirlər. Sumer və Akkad hökmdarları Urmiyə gölü hövzəsi ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratma, bəzən də bu ölkələri özlərinə tabe etmək məqsədi güdürdülər. Eyni zamanda Akkad hökmdarları və sonradan isə Assuriya kralları bu ərazidəki tayfaların Mesopotamiya ərazisinə hərbi müdaxilələrin qarşısını almaq üçün əks hərbi yürüşlər təşkil edirdilər. Sumer, Akkad və Assuriya hökmdarları Urmiyə gölü hövzəsi ölkələrinin malik olduqları zəngin təbii sərvətləri və coğrafi şəraiti haqqında yetərli dərəcədə məlumatlara malik idilər. (Yusif Yusifov, 1992)

Geniş bir sahəni əhatə edən bu mədəniyyət əsasən Elam dövrünə aid edilir. Burda qazıntı işləri aparmış iranlı arxeoloq Yusif Məcidzadə Jiroft mədəniyyətini və ora daxil olan Marhaşi və Baraxşanı Sumerin Uruk şəhəri ilə rəqabət apararaq Aratta dövləti ilə eyniləşdirir.

İran tarixçisi Cahənşah Dərəxşani Aratta ölkəsi adının onun sakinləri olan aratey tayfasının adından yarılandığını və guya onların qədim arilər olduqları və sonradan

Geniş bir sahəni əhatə edən bu mədəniyyət əsasən Elam dövrünə aid edilir. Burda qazıntı işləri aparmış iranlı arxeoloq Yusif Məcidzadə Jiroft mədəniyyətini və ora daxil olan Marhaşi və Baraxşanı Sumerin Uruk şəhəri ilə rəqabət apararaq Aratta dövləti ilə eyniləşdirir.

İran tarixçisi Cahənşah Dərəxşani Aratta ölkəsi adının onun sakinləri olan aratey tayfasının adından yarılandığını və guya onların qədim arilər olduqları və sonradan

Geniş bir sahəni əhatə edən bu mədəniyyət əsasən Elam dövrünə aid edilir. Burda qazıntı işləri aparmış iranlı arxeoloq Yusif Məcidzadə Jiroft mədəniyyətini və ora daxil olan Marhaşi və Baraxşanı Sumerin Uruk şəhəri ilə rəqabət apararaq Aratta dövləti ilə eyniləşdirir.

İran tarixçisi Cahənşah Dərəxşani Aratta ölkəsi adının onun sakinləri olan aratey tayfasının adından yarılandığını və guya onların qədim arilər olduqları və sonradan

Geniş bir sahəni əhatə edən bu mədəniyyət əsasən Elam dövrünə aid edilir. Burda qazıntı işləri aparmış iranlı arxeoloq Yusif Məcidzadə Jiroft mədəniyyətini və ora daxil olan Marhaşi və Baraxşanı Sumerin Uruk şəhəri ilə rəqabət apararaq Aratta dövləti ilə eyniləşdirir.

İran tarixçisi Cahənşah Dərəxşani Aratta ölkəsi adının onun sakinləri olan aratey tayfasının adından yarılandığını və guya onların qədim arilər olduqları və sonradan

(ardı gələn sayımızda)